

Andrzej Szymański, „Ludowa” władza - nieludzki reżim. Opolanie pomiędzy sprzeciwem a współpracą (szkice historyczno-prawne), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2019, ss. 153

Książka autorstwa Andrzeja Szymańskiego „Ludowa” władza – nieludzki reżim. Opolanie pomiędzy sprzeciwem a współpracą (szkice historyczno-prawne) ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Opolskiego w 2019 r. Jej autor jest długoletnim pracownikiem naukowo-dydaktycznym Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Opolskiego, znanym w środowisku naukowym historyków prawa i historyków jako współorganizator corocznych Colloquiów Historyczno-Prawnych. Recenzentami wydawniczymi monografii są dr hab. Marek Bielecki i dr hab. Anna Tunia, prof. KUL.

Monografia składa się z trzech rozdziałów: I. *Współpraca ks. Henryka Smolarczyka, proboszcza z Polskiej Cerekwi, ze Służbą Bezpieczeństwa według jej dokumentów*; II. *Internowani i internowanie w obiektywie opolskiej bezpieki 1980-1983*; III. *Krajowa Armia Podziemna na Opolszczyźnie (1949-1952) według esbeckiej faktologii z 1960 roku*. Analizując te rozdziały, naszym zdaniem można wyodrębnić dwie zasadnicze części: pierwsza (rozdziały I i II), oparta na kryterium podmiotowym odnosi się do mieszkańców Opolszczyzny, których życie splotło się z działaniami komunistycznych Służb Bezpieczeństwa, druga zaś odnosi się do historii Krajowej Armii Podziemnej na Opolszczyźnie (1949-1952), która została zrekonstruowana na podstawie esbeckiej faktologii z 1960 r. Element wspólny tych dwóch części to działalność komunistycznego Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa. Należy zasygnalizować istotną kwestię, mianowicie Autor bazował jedynie na materiałach archiwalnych, co znacznie ograniczyło możliwość wszechstronnej rekonstrukcji opisywanych faktów i towarzyszących im okoliczności. Wydarzenia te nie są tak odległe (zaledwie kilka dekad), jednak nadal badania historyczne poświęcone temu okresowi wymagają uzupełnienia tzw. białych plam, niedopowiedzeń czy też prób odtworzenia po części zniszczonej dokumentacji.

Rozdział pierwszy, najdłuższy w całym opracowaniu – liczący przeszło 82 strony, dotyczy współpracy ks. Henryka Smolarczyka, proboszcza z miejscowości Polska Cerekiew, ze Służbą Bezpieczeństwa. W przypadku tego rozdziału Autor zastosował ciekawą konstrukcję opartą na podziale uwzględniającym poszczególne etapy działalności ks. Henryka Smolarczyka. W osobnych punktach przedstawił aktywność kapłańską z jednoczesną charakterystyką jego osoby, następnie początki współpracy z komunistycznymi organami bezpieczeństwa oraz dokumenty świadczące o zaangażowaniu księdza w agenturalną działalność. Uważamy za istotne, że Autor działalność ks. Smolarczyka, zrekonstruował na podstawie kilku różnych grup materiałów archiwalnych. Wykorzystał dokumenty Służby Bezpieczeństwa, Wojewódzkiej Rady Narodowej, Milicji Obywatelskiej, jak też administracji Kościoła Katolickiego, które dostępne są w zasobach archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej. Umiejętne zestawienie dokumentów wytworzonych przez te podmioty przynosi interesujący efekt w postaci chronologicznego odtworzenia wszystkich etapów współpracy ks. Smolarczyka. Poznajemy pochodzenie i wczesną młodość tego bohatera, jak też istotne epizody jego życia. Autor wskazał, że punktem zwrotnym karierze księdza było postępowanie karne dotyczące bicia uczniów na zajęciach religii, sześciotygodniowy areszt i skazanie na karę 6 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na okres 2 lat. *Smolarczyk niewątpliwie czuł się skrzywdzony przez władzę ludową, jednak – jak się wydaje – zaczął wtedy czuć przed nią respekt i doszedł do silnego wewnętrznego przekonania, że lepsza jest zgoda (i współpraca) niż stawianie tejże oporu bądź niezgadzanie się z nią. Był to prolog do późniejszego uwikłania*¹. Szczególną uwagę należy zwrócić na fazy werbunku ks. Smolarczyka. Mając na uwadze całą agenturalną działalność, właśnie ten punkt zrekonstruowany przez Andrzeja Szymańskiego, naszym zdaniem stanowi największą wartość tej części monografii. Truizmem byłoby rozwijanie twierdzenia, że werbowanie agentów mających być informatorami Służby Bezpieczeństwa było zadaniem trudnym i wieloetapowym. Pomijając przy tym inne epizody z życia bohatera tej części książki, właśnie te dwa rozdziały zatytułowane: *Uwikłanie* i *Werbunek* stanowią istotną zawartość materiału badawczego dotyczącego metod, zasad oraz sposobu funkcjonowania komunistycznej Służby Bezpieczeństwa.

¹ A. Szymański, „Ludowa” władza – nieludzki reżim. Opole między sprzeciwem a współpracą (szkice historyczno-prawne), Opole 2019, s. 94.

Ciekawym rozwiązaniem przyjętym przez Andrzeja Szymańskiego w rozdziale dotyczącym agenturalnej działalności ks. Henryka Smolarczyka było przedstawienie szeregu dokumentów sporządzonych przez Służby Bezpieczeństwa. Przede wszystkim są to informacje ze spotkania z tajnym współpracownikiem o pseudonimie „Grzegorz”, które prowadził porucznik Edward Grządziel. Ten materiał jest świadectwem metod działania Służby Bezpieczeństwa, szczególnie wobec księży². Dzięki temu, że Autor zaprezentował najważniejszy wycinek zasobu archiwalnego stanowiącego podstawę opracowania tej części książki, czytelnik ma możliwość zapoznania się z autentycznym świadectwem współpracy agenturalnej. Pozytywnie oceniamy również umieszczenie tego materiału źródłowego jako część rozdziału a nie na końcu książki w formie aneksu. Czytelnik ma więc możliwość wyrobienia własnej opinii na ten temat przed przystąpieniem do lektury ostatnich partii tego rozdziału, w którym Autor sformułował swoje wnioski.

Rozdział drugi dotyczy trzech postaci – Jerzego Łysiaka, Romana Kirsteina (Kirszteina) oraz Lidii Kubiczek – będących działaczami opozycji demokratycznej w okresie tzw. pierwszej Solidarności. We wstępie tego rozdziału czytelnik może zapoznać się z krótkim szkicem dotyczącym wprowadzenia stanu wojennego na Opolszczyźnie, przybliżającym najważniejsze fakty oraz dane związane z tym okresem. Ponadto we wstępie do tej części monografii Andrzej Szymański sformułował cele badawcze, jakimi miały być rekonstrukcja wydarzeń związanych z zatrzymaniem i interweniowaniem Łysiaka, Kirsteina i Kubiczek oraz analiza stosowanych wobec internowanych procedur i przepisów prawnych. Mając na uwadze, że Autor jest prawnikiem, temu zagadnieniu postanowiliśmy przyjrzeć się szczególnie. W przypadku analizy stosowanych wobec zatrzymanych procedur są one przedstawione bardzo skrupulatnie. Andrzej Szamański przyjmując najprostsze (i zdaje się najśluszniesze) kryterium polegające na chronologicznym zestawieniu dokumentów, odtwarza nie tylko

² Książka Szymańskiego jest kolejną pozycją, która uzupełnia badania naukowe na ten temat. Były one prezentowane między innymi w monografiach: H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem Katolickim w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000; S. Bogaczewicz, S. Krzyżanowska, *Represje wobec kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945-1989*, Warszawa 2004; T. Isakowicz-Zaleski, *Książka wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007.

drogę, jaką musieli przebyć oskarżeni, ale i metodykę pracy organów bezpieczeństwa. Opisana procedura przesłuchań, zapewne z uwagi na dostęp do materiałów archiwalnych, jest bardziej szczegółowa i precyzyjna niż w przypadku analizy dokonanej w rozdziale poświęconym ks. Henrykowi Smolarczykowi. W tym przypadku, na potrzeby opracowania są wykorzystywane dokumenty o różnym charakterze. Mamy do czynienia nie tylko z danymi zawartymi w protokołach (czyli oficjalnych dokumentach wytworzonych podczas śledztwa), ale również urzędowych notatkach oraz w odręcznych zapiskach.

Autor przybliżył też przepisy prawa, stanowiący podstawę zatrzymania tych trzech osób³. Nie ograniczył się jedynie do ich przytoczenia, ale zacytował fragmenty uzasadnień wytworzonych na ich podstawie dokumentów, które odnalazł w zachowanym materiałach archiwalnych. Dzięki temu, czytelnik otrzymuje informację, w jaki sposób przepisy były w konkretnych przypadkach interpretowane i stosowane. Należy przy tym pamiętać, że system władzy PRL wykształcił specyficzną nomenklaturę, która znalazła swe odzwierciedlenie w sposobie formułowania przepisów prawnych i uzasadnień wyroków.

Pewnym niedosytem w przypadku lektury rozdziału drugiego jest bardzo skromne, zaledwie kilkudzaniowe, zakończenie. W naszej ocenie, po rekonstrukcji wydarzeń związanych z interweniowaniem Jerzego Łysiaka, Romana Kirszteina (Kirszteina) oraz Lidii Kubiczek i przedstawieniu stosowanych wobec internowanych procedur i przepisów prawnych, Autor powinien pokusić się o sformułowanie wniosków, które mogłyby zawierać chociażby porównanie postępowania wobec zatrzymanych do ogólnych obowiązujących organy bezpieczeństwa wytycznych. Można było ująć te konkretne przypadki w szerszej perspektywie.

Rozdział trzeci odnosi się do tematu Krajowej Armii Podziemnej na Opolszczyźnie (1949-1952) według esbeckiej faktologii z 1960 r. Podjęty przez Autora omawianej publikacji temat dotyczący podziemia niepodległościowego na Opolszczyźnie nie doczekał się jeszcze gruntownej analizy. W tym przypadku Autor zastosował rozwiązanie przyjęte na potrzeby rozdziału pierwszego, tj. dokonał podziału prezentowanego materiału na kilka części: powsta-

³ Dokonana przez autora analiza uzupełnia dotychczasowe badania prowadzone chociażby przez Krzysztofa Szwagrzyka, zob. K. Szwagrzyk, *Zbrodnie w majestacie prawa 1944-1955*, Wrocław 2000; idem, *Prawnicy czasu bezprawia: sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944-1956*, Wrocław 2004.

nie organizacji, członkowie KAP i osoby z nią współpracujące, dowództwo i struktura organizacyjna, pozyskiwanie uzbrojenia oraz środków finansowych, działalność KAP, jak również działania UB przeciwko KAP, następnie przebieg śledztwa oraz proces. Tytułem wyjaśnienia należy wspomnieć, że Krajowa Armia Podziemna powstała w 1949 r. na terenie powiatu prudnickiego, natomiast jej członkowie za zadanie postawili sobie działania dywersyjne prowadzone na terenie Polski z chwilą wybuchu III wojny światowej. Andrzej Szymański na podstawie dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej przedstawił biografię członków organizacji, przybliżając ich pochodzenie, dotychczasową aktywność oraz działalność w organizacji. Na podstawie tego materiału archiwalnego, Autor dokonał zestawienia działań KAP, które polegały na napaści na osoby związane z kształtującym się wówczas systemem komunistycznym, jak też działalnością propagandową związaną zakładaniem spółdzielni rolniczych pod egidą władz komunistycznych.

Szczególną uwagę warto poświęcić najważniejszym dwóm punktom dotyczącym przebiegowi śledztwa oraz procesowi. Rekonstrukcja tych okoliczności jest niewątpliwie mocno utrudniona z uwagi na fakt, że Autor skazany był jedynie na istniejące dokumenty wytworzone przez ówczesny aparat komunistyczny. Wprawdzie narracja historyczna jest czytelna i nie budzi wątpliwości interpretacyjnych, w naszej ocenie jednak brakuje analizy przepisów prawnych zastosowanych w stosunku do oskarżonych i skazanych. Uzupełnienie rozdziału o ten element niewątpliwie wzbogaciłoby tę część książki. Należy docenić, że Autor podjął trud badawczy mający na celu rekonstrukcję działalności jednej z organizacji podziemia niepodległościowego z uwzględnieniem wątków odnoszących się do sfery prawnej. Ponadto, co należy jeszcze raz podkreślić, Autor był zmuszony pracować na zdekompletowanym materiale archiwalnym, co powodowało konieczność sięgania po domniemania i stawiania pytań, na które nie ma i możliwe, że nie będzie odpowiedzi.

Podsumowując analizę monografii naukowej Andrzeja Szymańskiego, można stwierdzić, że jest to interesująca pozycja, zarówno dla historyka, jak i prawnika. Autor porusza istotne fakty dla dziejów Opolszczyzny, co doskonale wpisuje się w prowadzone coraz częściej badania regionalne⁴. Wątki prawne

⁴ Przykładem może być praca: Z. Bereszyński, *Opolszczyzna a władza komunistyczna w latach 1945-1980*, Opole 2012.

są w tej pracy mocno zaakcentowane na przykładach analizy działań operacyjnych oraz czynności podejmowanych przez komunistyczne organy bezpieczeństwa. Analiza stosowania określonych przepisów w sprawach dotyczących konkretnych osób stanowi kolejny punkt w badaniach nad historią prawa okresu komunistycznego.

Marta Baranowska <https://orcid.org/0000-0002-0365-1023>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: mb1@umk.pl

Paweł Fiktus <https://orcid.org/0000-0002-2937-6859>

Wyższa Szkoła Prawa we Wrocławiu

email: pawel.fiktus@prawowroclaw.edu.pl